

eserini sık sık kullanan Baklî, Kuşeyrî'nin risâlesini bir yerde zikretmiş, genellikle "Şeyhler dediler ki ..."; "Âriflerden biri buyurdu ki ..." gibi ifadelere yer vermiştir. "Aslî'l-âşk" tabirini açıklarken de (s. 135) Herakleitos'un bir sözünü iktibas etmiştir.

Baklî'nin, kendinden önce kırk makâmı ele alan Ebû Saîd-i Ebû'l-Hayr'ın *Çihil Maqâm*'ı ile 100 makâmı inceleyen Hâce Abdullah Heravî'nin *Menâzilü's-sâ'irîn* adlı eserine atıfta bulunmaması dikkati çekmektedir. Ondan çok sonra bin makâm esasına dayanan *Câmi'u'l-üşûl* adlı eserini kaleme alan Gümüşhânevî de *Meşrebü'l-ervâh*'ı hiç zikretmemiştir.

Fenâ, bekâ, intizar, tevâcüd, hakikat, ruh, mahabbet, müşâhede gibi birçok terim eserin değişik bölümlerinde farklı tariflerle tekrar ele alınmıştır. İlk bakışta bir karışıklık gibi görünüyorsa da bu durum terimlerin değişik makamlarda farklı anlamlar kazandığını göstermektedir. Baklî'nin hicap terimini üç ayrı yerde ele alırken melâmet konusuna yer vermemesi dikkat çekicidir.

Meşrebü'l-ervâh'ta terimler genellikle beş on satırlık birer hacim içinde açıklanmış, aşk, ilmü'l-esmâ, usul, hal, semâ, vecd, vakt, rahmet, vera' gibi terimlere biraz daha geniş yer verilmiştir. Terimlerin büyük çoğunluğu tek kelime olduğu halde bir kısmı birden çok kelimedenden meydana gelmiştir. Eserde vatar, vesm, leyse, silâh, refâif, eziz gibi çok az kullanılan makamlara da yer verilmiş; ticaret, iktisat, istihsan, istinbat, kıyas, miras, kıtal, helâl, haram, ribh, kısas, illet, mâlûl, istislâm ve nesih gibi ilk bakışta fıkıh ilmine ait gibi görünen terimler tasavvufî makâm olarak açıklanmıştır. Kitapta terimler yorumlanırken genel bilgiler verilmiş, belli sûfî veya tasavvufî zümrelerin görüşleri tercih edilmemiştir. Şeytanın mârifeti tabirini açıklarken Muâviye'yi şeytanla özdeşleştirmesi müellifin şahsiyetini belirlemeye yarayan bir ipucu olarak değerlendirilebilir.

Tasavvufî düşüncenin bütün felsefî ve psikolojik meselelerine temas edilmesi kitabın anlaşılmasını zorlaştırmaktadır. Muhtemelen bu sebeple eser sûfiler arasında yaygınlık kazanmamıştır. Ancak esere bir bütün olarak bakıldığında birbirine yakın olan terimlerin *Meşrebü'l-ervâh*'in anlaşılmasını kısmen kolaylaştırdığı söylenebilir. Kitabında bir dervişin yaşayabileceği bütün tasavvufî halleri tesbit etmeye ve bunların birbiriyle olan ilişkisini ortaya koymaya çalışan Baklî ayrı-

ca *Meşrebü'l-ervâh*'ta kısaca tanıttığı bu terimlerin bir kısmı için müstakil eserler de kaleme almıştır. Şathiye konusu için *Şerh-i Şaḥiyyât* (Tahran 1966) ve aşka dair *'Abherü'l-âşıkîn* (Tahran - Paris 1958) bunların başında sayılmalıdır. İrâk-ı Acem bölgesinde kullanılan Arapça ile kaleme alınan eserin 812 (1409) yılında Ahmed b. İshak el-Hüseynî tarafından istinsah edilen tek nüshası Nazif Hoca tarafından neşredilmiştir (İstanbul 1974).

BİBLİYOGRAFYA :

Baklî, *Meşrebü'l-ervâh* (nşr. Nazif M. Hoca), İstanbul 1974, ayrıca bk. neşredenin girişi, s. III-VII; Nazif Hoca, *Rûzbihân al-Baklî ve Kitâb Kaşf al-Asrâr'ı ile Farsça Bâzî Şiirleri*, İstanbul 1971, s. 52-56; Mustafa Kara, "Tasavvuf Kitâbiyatında Makamların Sayılarla Tasnifi ve Usûl-i Aşere Geleneği", *Fikir ve Sanatta Hareket*, sy. 11-12 (173-174), İstanbul 1980, s. 14; Nihat Azamat, "Câmiu'l-usûl", *DİA*, VII, 134-135.

NAZIF HOCA

MEŞREPZÂDE MEHMED ÂRİF EFENDİ

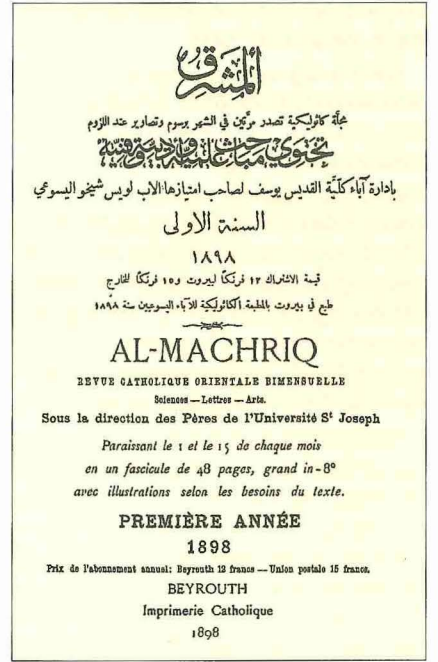
(bk. ÂRİF EFENDİ, *Meşrepzâde*).

el-MEŞRİK (المشرق)

Cizvitler'in kurduğu
Beyrut Saint Joseph Üniversitesi'ndeki
Katolik rahipler tarafından yayımlanan
ilmî dergi.

1897 yılında Arap dili ve edebiyatı âlimi Luvîs Şeyho tarafından kurulmuştur. İlk sayısı 1898'de çıkan derginin amacı başta Lübnan olmak üzere Doğu toplumlarının dinî, tarihî ve kültürel yapısını incelemek, edebiyat, felsefe ve hıristiyan düşüncesi tarihinin yanı sıra jeoloji, astromoni, matematik ve tıp tarihiyle ilgili araştırmalar yapmak ve bu alanlarla ilgili yazma eserleri neşretmek şeklinde belirlenmiştir.

Derginin editörlüğünü 1927'de ölümüne kadar Luvîs Şeyho yapmış, bu görevi daha sonra Henri Lammens, Rene Mouterde ve Ignatius Abduh Halîfe yürütmüştür. Başlangıçta ayda iki sayı olarak yayımlanan derginin yayım periyodunda çeşitli dönemlerde değişiklikler yapılmıştır. 1908 yılından itibaren aylık, 1934'ten sonra üç ayda bir, 1951'den sonra yılda altı sayı çıkan dergi 1991'den itibaren yılda iki sayı olarak yayımına devam etmektedir. *el-Meşrik* 1915-1919, 1942-1944 ve 1971-1991 yılları arasında yayımına ara vermiştir. Derginin tekrar yayı-

el-Meşrik'in ilk sayısının iç kapağı

ma başladığı 1991 yılı aynı zamanda Cizvit tarikatının kuruluşunun 450., bu tarihin kurucusu Ignatius Loyola'nın doğumunun da 500. yıl dönümüne rastladığı için yeni dönemin ilk sayısında Cizvitler'le ilgili özel bir dosya neşredilmiştir. Derginin 1898-1950, 1951-1970 ve 1991-2000 yıllarına ait indeksleri yayımlanmıştır.

el-Meşrik'te ilk dönemde, özellikle materyalizm ve ateizm gibi düşünce akımlarının kilise aleyhindeki iddialarına cevap veren ve kilisenin görüşlerini savunan makalelerin neşredildiği görülmektedir. 1927-1950 yılları arasında edebiyat, modern dönem Arap şiiri, tarih ve İslamiyat'la ilgili yazılar artmış, 1951'de Ignatius Abduh Halîfe'nin derginin yönetimine gelmesinden sonra daha farklı alanlardaki makaleler de yayımlanmaya başlanmıştır. Yine bu dönemde bazı şarkiyatçılar tarafından telif edilen Fransızca makaleler neşredilmiştir. Özellikle 1991 yılından sonra insan hakları, din, eğitim ve ilâhiyat gibi konularda özel dosyalar hazırlanmıştır.

Dergide Arap edebiyatı, ilâhiyat, tarih, hıristiyanlık tarihi ve felsefenin yanı sıra arkeoloji, sanat tarihi, fizik, botanik, coğrafya, matematik, iktisat ve tıpla ilgili makaleler de basılmıştır. Ayrıca başta Arap edebiyatı olmak üzere felsefe, ta-

rih ve Hıristiyanlık'la ilgili çeşitli yazma eserler yayımlanmıştır. 1950'li yıllardan itibaren İslâmî ilimlere dair yazma eserlerin de neşredildiği görülmektedir. *el-Meşriğ*, bazı makalelerin ve yazma eser neşirlerinin kitap hacmine yaklaşması sebebiyle klasik dergi standardının dışına çıktığı için eleştirilmiştir. Arap edebiyatıyla ilgili olarak dergide yayımlanan 260'tan fazla yazma eserin bir kısmı daha sonra müstakil kitap halinde basılmıştır. Luvîs Şeyho, Arap edebiyatı alanında özellikle hıristiyan Arap yazarları tarafından telif edilen eserlerin neşrine önem vermiştir.

el-Meşriğ'te yayımlanan ve daha sonra müstakil olarak da basılan eserler arasında Asmaî'nin *Kitâbü'n-Nebât*, *Kitâbü'n-Nahl* ve *l-kerm*, *Kitâbü'd-Dârât*; Ebû Zeyd el-Ensârî'nin *Kitâbü'l-Mağar*, *Kitâbü'l-Libe* ve *l-leben*; Buhtürî'nin *el-Ĥamâse*; İbn Abbâd er-Rundî'nin *er-Resâ'ilü's-suğrâ*; Hakîm et-Tirmizî'nin *Ĥatmü'l-evliyâ* isimli kitapları ile İzzeddin b. Şeddâd'ın *el-A'lâku'l-ĥaĥîre*'sinin Avâsım'la ilgili kısmı zikredilebilir. Kitap hacmindeki araştırmalar arasında ise Michel Hayek'in "er-Râhibe Hindiyye" (LIX [1966], s. 525-734) ve Ignatius Abduh Halife'nin "Kitâbü'l-İlmi't-ṭabî'i li-Yûsuf b. Şem'ün el-Ĥaşrûni el-Mârûni" (LXII [1968], s. 493-894) adlı makaleleri dikkat çekmektedir.

Dergide Luvîs Şeyho, Henri Lammens, Butrus de Vregille, Antûn Sâlihânî, Luvîs Ma'lûf gibi Cizvit rahiplerinin yanı sıra aralarında Joseph Schacht, Ignatij Julianovic Kratchkowskij, Fritz Krenkow, Regis Blachere, Charles Pellat, Martiniano Roncaglia, Henry Negre, Georg Graf'ın bulunduğu bazı şarkiyatçıların ve Habîb Zeyyât, Fuâd Efrâm el-Bustânî, Mahmûd Şükrî el-Âlûsî, Emîr Şekîb Arslan, Yûsuf İlyân Serkîs, Şiblî el-Mellât gibi ilim adamlarının araştırmaları ve makaleleri yayımlanmıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

Kümeyl Huşeyme, "el-Yesû'îyyûn ve Mecelletü'l-Meşriğ târih ve a'lâm (1898-1970)", *el-Meşriğ*, LXV/1-2, Beyrut 1991, s. 9-34; a.mlf., "Mecelletü'l-Meşriğ beyne'l-ems ve'l-yevm (1898-1998) istimrâriyye ve teṭavvûrât", a.e., LXXII/1 (1998), s. 9-47; C. Fâyiz Sellûm, "Mecelletü'l-Meşriğ ve ba'zu'l-każâyâ'l-aĥlâkıyye ve'n-nazariyye eyyâme'l-eb Luvîs Şeyhû (1898-1927)", a.e., LXVI/1 (1992), s. 93-102; Eh-yef Sinnû, "Mecelletü'l-Meşriğ ve'l-âdâbü'l-ʿArabiyye münzû câhiliyyetihâ ḥatte'l-ĥarbi'l-ʿâlemiyyeti'l-ûlâ", a.e., LXXII/1 (1998), s. 307-342; P. C. Sadgrove, "al-Mashriq (1898-...)", *Encyclopaedia of Arabic Literature* (ed. J. S. Meisami - P. Starkey), London 1998, II, 513.

M. KÂMİL YAŞAROĞLU

MEŞRİKİLER

(المشارقة)

Kuzey Afrika'ya ve Endülüs'e göç ederek yerleşen Araplar'la onlardan etkilenip Araplaşmış olanlara verilen ad.

İslâm dünyasının batı kısmını (Mağrib) teşkil eden Kuzey Afrika ve Endülüs'te yaşayan müslümanlara Megâribe, doğu kısmında (Meşrik) yaşayanlara da Meşârika (Meşrikiler) denilmektedir. Ancak İslâm coğrafyacıları Mağrib'in sınırlarının tesbiti konusunda görüş birliğine varmamıştır. Bu konudaki üç farklı rivayet değerlendirildiğinde İslâm coğrafyacılarının Mısır'ın batısında kalan bölgelere Mağrib adını verdiği anlaşılmaktadır. Kuzey Afrika tarihçileri, bu iki bölgeyi ayıran sınır olarak genellikle Libya'nın Trablus-garp şehrini kabul etmişlerdir. İki bölgenin halkları arasında ortaya çıkan farklılıklar sebebiyle meşriğ ve mağrib kelimeleri erken dönemden itibaren coğrafi mânadan ziyade sosyokültürel bir anlam kazanmıştır. Bu farklar, Endülüs'te daha belirgin olmak üzere Batı İslâm dünyasında bölgenin Araplar tarafından fethini takip eden ilk yarım asrın sonlarında kendini göstermeye başlamıştır (*EP* [Fr.], VI, 702).

Batı İslâm dünyasında Meşrikiler ismiyle Doğu İslâm dünyasından dinî, siyasî, askerî ve ticarî sebeplerle Kuzey Afrika'ya ve Endülüs'e gelip yerleşen kişiler kastedilmekte, onların çocukları ve torunları ise Mağribli kabul edilmektedir Zîrî Emîri Muiz b. Bâdis'in izniyle İfrîkiye'ye göç eden ve sayıları 50.000 ile 100.000 arasında değişen Benî Hilâl kabilesi bölge halkı tarafından Meşrikiler içinde sayılmamıştır.

Bu özel anlamıyla Meşrikiler'in ilk temsilcileri fetih ordularının kumandanı ve askerleridir. Kuzey Afrika tarihçileri fetih orduları içinde yüzlerce sahâbînin Kuzey Afrika'ya geldiğini söylemekte ancak çok azının ismini zikretmektedir. Ebû Bekir el-Mâlikî, Kuzey Afrika fâtihi Ukbe b. Nâfi'in ordusunda yer alan yirmi dokuz sahâbîyi tanıtırken Ahmed b. Hâlid es-Selâvî bu sayıyı kırk beşe çıkarmıştır (*el-İstikşâ*, I, 141-146). Fakat sahâbîlerin çoğu daha sonra geldikleri şehirlere dönmüş, bazıları ise Kayrevan başta olmak üzere Kuzey Afrika'daki merkezlere yerleşmiştir. Kayrevan'da kalanlardan biri şehrin batı kısmında kendi adını taşıyan mezarlıkta medfun Ebû Zem'a el-Belevî'dir. Mûsâ b. Nusayr'ın ordusunda Endülüs'e

giren Müneyzir el-İfrîki burada yerleştiği tesbit edilen tek sahâbîdir (Makkarî, III, 5).

Müslüman Araplar, fetih sürecinden itibaren IX. yüzyılın başlarına kadar Mağrib'de yeni şehirler kurmuşlar veya eski kentlere yerleşmişlerdir. Genelde aileleriyle birlikte gelen askerler, resmî görevliler, din âlimleri ve tâcirler Mağrib halkının İslâmlaşmasında büyük rol oynayarak bölgeyi Meşrik'a benzettiler. Mûsâ b. Nusayr, Kuzey Afrika'nın yerlileri olan Berberiler'in İslâm'a girmesini kolaylaştırmak ve onların İslâm'ı öğrenmesini sağlamak için büyük gayret sarfetti. Bu maksatla bazı kişileri özel tebliğci olarak görevlendirdi. Berberiler'in önemli bir kısmı Sâlih b. Mansûr el-Himyerî gibi çok etkili tebliğciler vasıtasıyla İslâm'a girdi. İbn İzârî, Mûsâ b. Nusayr'ın yerli halka Kur'an'ı ve İslâmî kuralları öğretecek on yedi Arap muallim vazifelendirdiğini söyler (*el-Beyânü'l-muğrib*, I, 42). Bunların en azından bir kısmı Endülüs fâtihi Târik b. Ziyâd'ın ordusunda Endülüs'e girmiş olmalıdır. Mûsâ'nın Tanca valiliğine tayin ettiği Târik b. Ziyâd'ın da Berber askerlere İslâmîyet'i öğretecek Arap muallimler görevlendirdiği belirtilmektedir (Makkarî, I, 239).

Kuzey Afrika ve Endülüs tarihçileri Kuzey Afrika'ya gelen tâbiîn neslinden bazı şahıslar hakkında bilgi vermişlerdir. Bunların başında Emevî Halifesi Ömer b. Abdülazîz'in tebliğ maksadıyla gönderdiği on fakih gelmektedir. Ebû'l-Arab ve Mâlikî, çoğu Kayrevan'a yerleşen bu on fakih ile tâbiînden on altı kişi hakkında bilgi vermişlerdir. Daha sonra tebliğ ve irşad amacıyla çok sayıda âlim gelmiş, bunların bir kısmı bölgeye yerleşmiştir. Medine'nin yedi fakihinden Süleyman b. Yesâr ve meşhur müfessirlerden Yahyâ b. Selâm gibi geçici olarak buraya gelen âlimler de vardır. Kuzey Afrika ve Endülüs tarihçilerinin eserlerinde Meşrik'tan Endülüs'e gelen tâbiîn hakkında da bilgi bulunmaktadır. İbn Beşkûvâl, *et-Tenbîh ve't-ta'yîn li-men deĥale'l-Endelüs mine't-tâbi'in* adıyla bir eseri kaleme almışsa da günümüze ulaşmamıştır. Makkarî, onun bu eserinde yirmi sekiz kişi hakkında bilgi verdiğini belirtmiş, kendisi de Endülüs'e gelen tâbiînden on iki şahsı tanıtmıştır (*Nefhu't-tib*, I, 288; III, 6-7, 69, 73).

İbnü'l-Faradî, İbn Beşkûvâl, İbnü'l-Ebbâr gibi bölge tarihçileri tâbiînin ardından Mağrib'e gelen meşhur Meşrikiler hakkında bilgi vermişlerdir. Meşrikiler'in bir kısmının İslâm'ın ışığını Endülüs'e taşımaya amaçladığını, bunların önemlilerinin bile sayılmayacak kadar çok olduğu-